

SADI'NİN EĞİTİMSEL GÖRÜŞLERİ

Dr. Yahya AKYÜZ

Eğitim Sosyolojisi Kürsüsü Asistanı

İran şiirinin önemli şahsiyetlerinden olan Sadi (XIII. yüzyıl) aynı zamanda bir eğitimci olarak da kabul edilebilir. Zira o, eserlerini genellikle faydalı olmak amacıyla kaleme aldığından eğitimsel ve öğütsel görüşler de ileri sürmüştür (1). Bu nedenle Sadi, edebiyat tarihçisini olduğu kadar eğitim tarihçisini de ilgilendirir: Nitekim "İran Eğitim Tarihi" adındaki eserinde Prof. İsa Sadık, Sadi'nin eğitimsel görüşlerine on sayfadan fazla yer ayırır (2). Bizde de İbrahim Alâeddin (Gövsâ), 1925 de Tedrisat Mecmuasında "Terbiye Noktai Nazarından Gülistan" başlıklı bir yazı neşretmiştir (3). Öyle sanıyoruz ki, bu bizde, Sadi'nin eserlerinden birinin eğitimsel yönünü konu alan ilk yazıdır.

Terbiyevî görüşlerinden dolayı Sadi'nin eğitim tarihçilerini ilgilendirmesi olağandır. Fakat o, Türk eğitim tarihçisini başka bir nedenle de ilgilendirir: Sadi, *Kitab-ı Tarik- ul Edep* (1453) müellifi Amasyalı Hüseyin oğlu Ali (4), Ziya Paşa, v.b. gibi Türk düşünür ve ediplerini derin olarak etkilemiş ve onun *Gülistan* ve *Bostan*'ı 1928'e kadar okullarımızda farsça dersleri okuma kitabı olarak okutulmuştur. Özellikle *Gülistan*, mektep ve medrese öğrencilerinin farsça öğrenmek için bir çok parçalarını ezberledikleri klâsik bir kitaptı (5). Acaba, asırlarca körpe dimağların gıdasını teşkil eden bu terbiyevî eserlerin Türk eğitimine ne gibi etkisi olmuştur? Bu soruya ayrıntılı bir cevap vermek zordur, fakat konunun bizim için önemi meydandadır. Burada hemen belirtelim ki, sayın Hikmet İlaydın'ın söylediğine göre, eski okullarımızda *Gülistan*'ın tam metni değil, ondan "seçme parçalar" okutulurdu. Bu parçalar arasına -devrin atmos-

(1) Sadi'nin hayatı için bakınız: *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, "Sadi" maddesi (Tahsin Yazıcı); *Ancyclopédie de L'Islam*, Tome IV, "Sadi" maddesi (J.H. Kramers)

(2) Dr. İsa Sadık, "*Tarih-i Ferheng-i İran* (İran Eğitim Tarihi), Tahran, 1338 (1960), s. 163 ve devamı. (Sadi ile ilgili bölümü bana Sayın Dr. İsmail Bangi tercüme etmiştir.)

(3) *Tedrisat mecmuası*, İstanbul, Şubat 1341 (1925), No: 64, Cilt 13, s. 67-81.

(4) M. Rauf İnan'dan şifahen.

(5) Hikmet İlaydın'dan şifahen. Ayrıca bakınız: *Gülistan Tercümesi* (Çev. Seyfi Serâyî), Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un önsözü ile birlikte, Ankara, 1954, önsöz, sh. IV.

geri gereğince- daha ziyade mistik ve dinî bahisler alınır, sosyal konuları işleyen bahisler çok kere okutulmazdı. Hattâ, eserin “aşka ve gençliğe dair” başlığını taşıyan beşinci bölümü okuma kitabı olarak basılan kitaplara alınmazdı bile. Çünkü bu bölümde genellikle tabii olmayan aşk hikâyeleri vardır⁽⁶⁾. Yine bu konuda, Ebubekir Hâzım Tepeyran da, 1875 yıllarına ait anılarını anlatırken şöyle demektedir: “Rüştiyelerde üçüncü, dördüncü senelerde Sâdi'nin *Gülîstan*'ından dört bab okutarak (beşinci bab: aşk ve gençliğe dair) başlıklı son fasla gelince hoca efendiler gülümseyerek: “buradan aşağısının okutulması yasaktır” dedikleri için talebe daha ziyade dikkat, ve her yasak şey gibi, daha ziyade lezzetle kendi kendilerine okurlardı.”⁽⁷⁾.

Sâdi'nin eski okullarımızda yasaklanan hikâyelerini bir kenara bırakırsak, onda genellikle evrensel ve İslâmî bir ahlâk anlayışı görürüz. Çünkü Sâdi eserlerini yazmadan önce çok dolaşmış, kendi ifadesiyle “her harmandan bir başak almıştır”⁽⁸⁾. Uzun seyahatleri Sâdi'yi, insanları ve tabiatı iyi tanıyan ve seven, hoşgörû sahibi bir düşünür yapmış, fikirlerine evrensel bir nitelik kazandırmıştır. Sâdi bütün insanlara hitap eden bir hümanisttir; o Kur'ân'dan, hadislerden de örnekler verir, çünkü Sâdi aynı zamanda sünî ve dindar bir müslümandır. Fakat o riyakâr sofilere de şiddetle çatar ve ibadette aşırılığı tasvip etmez: Yapılan bir iyiliği ibadetten üstün görür. Bunlara rağmen onun eskiden bizde çok tutulan bir düşünür olması her halde, biraz da, sünî ve dindar olmasında aranmalıdır.

Sâdi'nin eğitimsel görüşleri de genellikle aynı evrensel ve islâmî karakteri haizdir. Ancak o görüşlerini derli toplu ifade etmez, eserlerinin her tarafına serpiştirir. Bununla beraber *Gülîstan* ve *Bostan*'ın yedinci bölümleri “Terbiyenin tesiri” başlığını taşır. Yazarın, eğitimsel görüşlerini eserlerinin her tarafına dağıtmış olmasına rağmen bu konuyu ayrıca müstakil bölümler halinde ele alması, öte yandan, yetiştiği Bağdat Nizamiye Medresesi'nde bir müddet öğretim üyeliği yapmış olması da⁽⁹⁾ onun eğitimci yönünü açıklıkla göstermektedir.

Sâdi'de önce ferdin her günkü yaşayışı ve genel davranışları ile ilgili terbiye görüşleri buluruz. İkinci olarak o çocuk terbiyesinden sık sık söz açar. Nihayet, Sâdi hükümdarın davranışları ve devlet idaresi konusunda da görüşler ileri sürer. Yazımızda üç bölüm halinde sırasıyla onun bu üç grup eğitimsel görüşünden bahsedeceğiz.

(6) Hikmet İlaydın'dan şifâhen

(7) Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Canlı Tarihler: I, Hatıralar: I*, İstanbul, 1944, s. 22.

(8) *Bostan* (Çeviren: Hikmet İlaydın, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1967, 485 S.), s. 10.

(9) *Bostan*, s. 261.

I. FERDİN YAŞAYIŞI VE GENEL DAVRANIŞLARI İLE İLGİLİ EĞİTİMSEL GÖRÜŞLERİ

Sadi, ferdi hem toplumun üyesi, hem de yalnız olarak ele alır.

Fert, toplum içinde, hemcinsleriyle ilişki halinde bulunduğu mutlu olmak için bazı kurallara göre hareket etmeğe mecburdur. Ahlâk ve muâşeret kuralları diyebileceğimiz bu kuralları Sadi ayrıntılı şekilde belirtir. Bunlar arasında “zamanında ve ölçülü konuşmak” kuralına büyük yer ayırır: *Gülistan*'ın bölümlerinden biri “Sohbetin kuralları”, bir başka bölümü de “Susmanın faydaları” başlığını taşımaktadır. Gerçekten Sadi, genellikle bütün Doğu düşünürleri gibi, konuşmayı ve susmayı bilmenin fert için çok önemli bir erdem olduğu görüşündedir. Ona göre “söylemediğimiz müddetçe sözüme hâkim oluruz, fakat bir kere söyledik mi artık sözüme bize hâkim olur.” Öte yandan “susmak bilge için vekar, cahil için perdedir,” der. Bu nedenle, “yersiz ve fazla konuşmakla bilge heybetini kaybeder, cahil de perdesini yırtar”⁽¹⁰⁾, Tam doğru olduğu iyice bilinmeden söz söylenmesini uygun görmez: “Doğruyu söyleyip hapiste kalmak, yalanla kurtulmaktan iyidir.”⁽¹¹⁾, Bununla beraber ona göre bazen de, “iyilik için söylenen yalan fitne koparan doğru sözden üstündür.”⁽¹²⁾. Sadi bundan başka, sofrada, misafirlikte, sokakta, aile içinde, büyükler ve yaşlılarla temasta, v.s. gibi günlük hayatın çeşitli safhalarında ferdin “ölçülü” hareket etmesini ve bir takım terbiye kurallarına uymasını ister. Onda, toplum üyeleri arasında dayanışma ve karşılıklı sevgi de önemli bir temadır. Hattâ, Sadi, ferdi toplumdan daha geniş bir çerçeve içinde, beşeriyet çerçevesi içinde mütâlaa eder ve bütün insanları aynı vücudun uzuvları gibi düşünür: Başkalarının derdine ortak olmayana “insan” adını lââyık görmez⁽¹³⁾. Görülüyor ki, Sadi, “ölçülü” ve “ahlâklı” yaşayarak ferdin toplum ve beşeriyet içinde mutlu olabileceği inancındadır.

Sadi, insanı ebedî bir hayata namzet kabul ettiği için ona ayrıca ebedî mutluluğunu sağlayacak bir yol göstermek istemiş, böylece onu yalnız olarak da ele almıştır. O halde, Sadi'deki mutlu insan konusunu “toplum içinde mutlu insan” anlamından daha geniş ve sürekli manada anlamamız gerekir⁽¹⁴⁾. «Onun tarif ettiği saadet sadece maddenin, *suret*'in huzuru değildir. Dünyada elde eldildikten sonra ölümle kesilmeyen, ölümün öte-

⁽¹⁰⁾ *Bostan*, s. 252, 253.

⁽¹¹⁾ *Gülistan* (Çev.: Hikmet İlaydın, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1966, 400 s.), s. 282.

⁽¹²⁾ *Gülistan*, s. 22.

⁽¹³⁾ *Gülistan*, s. 38

⁽¹⁴⁾ Hikmet İlaydın, *Gülistan*, Önsöz, s. VII.

sinde devam eden saadettir; ruhun ve mananın saadetidir. İnsan dünyada buna göre hazırlanmalı, karanlık mezarın içine elinde ışıkla girmelidir. Bunun ilk merhalesi şudur: tutkuları yenmek. Sadi tutkulara bütün eskiler gibi *nefis* adını verir ve nefisle mücadeleyi temel bir konu olarak ele alır. İnsan tutkularla doludur. Bunlar başıboş bırakılırsa, haşarı ve toy bir at gibi bizi kendi istikametlerinde bilinmez tehlikelere doğru kaçırlar. Tutkuların dizginlerine hâkim olabilmek, gerçek insanın, âdil, kanaatkâr, mütevazî ve bilge insanın, *gönül eri*'nin şiarı olmalıdır. Terbiyenin gayesi budur...İnsana göz, kulak... akıl ve irade bunun için verilmiştir.

“Nefsin yenilmesiyle, özlenilen gerçek saadet başlamış sayılır. Artık insan kendini birtakım güçlülere ve za’afılara kaptırmayacak, hiç olmazsa başkalarına zarar vermeyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Çünkü onun nazarında her şey, aldattıcı, mecazî değerinden sıyrılmış, ruhunda, *hakikate* karşı şiddetli bir heyecan uyanmıştır. Kendinden geçen ve böylelikle başkalarına da faydalı olabilen bir insanın, iyi olabildiği ölçüde zevki artacaktır. Görülüyor ki Sadi'nin tasavvuf anlayışı bile sosyal ve terbiyevî olmaktan uzak kalmamıştır.” (15)

II. ÇOCUK EĞİTİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Sadi'nin çocuk eğitimi konusundaki görüşleri incelenirse onun çok küçük çocukların yetiştirilme tarzı üzerinde değil en az 8-10 yaşlarına gelmiş çocukların eğitimi üzerinde durduğu anlaşılır.

O, çocuk eğitimi konusunda hem Aristotelisyen, hem Plâtonisyen görüşler ileri sürer; bu nedenle bazen çelişiklere düştüğü olur. Ağaç nasıl fidanken eğiliyorsa insan da ancak çocukken terbiye edilebilir derken (16) Sadi kısmen Eflâtun gibi düşünmektedir. Çünkü bu sonuncuya göre insan “eğitilebilir” bir varlıktır. Yine Sadi'nin güllerle beraber bir müddet kaldığı için onların güzel kokusunu alan kil hikâyesi (17), kişiliğin kazanılmasında “çevre”nin ve eğitimin önemini belirtmesi bakımından çok ilginçtir. Ama, onda ağır basan görüş Aristocu görüştür: gerçekten Sadi eserlerinde genellikle biyolojizm ve nativizm (doğuşçuluk) prensiplerine dayanan bir “insan tabiatı” fikrini işler. Böylece ona göre, “iyi tabiat yaradılıştan gelir, sonradan kazanılmaz” (18).

Sadi'nin bir eşkiya çocuğunun, bütün çabalara rağmen istenilen şekilde terbiye edilemediğini anlatan hikâyesi onun Aristocu eğitim anlayışını iyi yansıtan bir örnektir: sindirilen bir eşkiya çetesi hükümdarın huzuruna çı-

(15) Hikmet İlaydın, *Gülistan*, Önsöz, s. VII.

(16) *Gülistan*, s. 220.

(17) *Gülistan*, s. 8.

(18) *Bostan* s. 123.

karılır; hükümdar hepsinin öldürülmesini emreder. Fakat, çetede, sakal ve bıyığı yeni terlemeye başlayan bir de çocuk vardır ve vezirlerden biri bu çocuğun öldürülmemesi için hükümdara ricada bulunur. Hükümdar kaşlarını çatar, yaratılışı kötü olan kimsenin terbiye edilemeyeceğini söyleyerek: “iyisi mi der, bunların soyu soppu yok edilmeli, kökleri kazınmalıdır. Çünkü ateşi söndürüp koru bırakmak, engereği öldürüp yavrusunu alkoymak akıllıların işi değildir.” Çocuğun öldürülmesini istemeyen vezir de hükümdarı ikna için şöyle konuşur: “Gerçekten bu çocuk o kötülerin çevresinde kalıp terbiye görseydi onlardan biri olurdu. Lâkin bendeniz, iyi insanların çevresinde terbiye edilirse akıllıların huyunu kapacağını umuyorum. Çünkü henüz çocuktur. O gürhün zalim ve inatçı tabiatı bunun yaratılışına sinmemiştir.” Sonunda hükümdar, çocuğun ölümden kurtulmasını uygun bulmamakla beraber, onu bağışlar. Vezir de çocuğu evine götürür, bir öğretmen tayin ederek ona “güzel söz söylemeyi, yerinde cevap vermeyi ve sâir saray âdabını” öğretir ve onu nazla, nimetle besler.

Aradan bir iki yıl geçer: bir gün, mahallenin kötü gençleri delikanlıya sokulur, onu baştan çıkarırlar. Nihayet delikanlı bir fırsatını bularak veziri ve iki oğlunu öldürür, hesapsız bir servetle dağa çıkar, babasının yerine, hırsızların mağarasına yerleşir. Böylece, “insanların arasında büyümekle beraber kurdun yavrusu yine kurt olur” (19).

Bu hikâye, *Naîmâ Tarihi*'nde anlatılan bir olayı hatırlatmaktadır:

Kuyucu Murat Paşa, Celâlîler arasına katılan bir çalgıcının çocuğunu öldürmeleri için cellâtlara, yeniçerilere, kendi adamlarına emir verdiği halde hiçbirinin buna cesaret edememesi üzerine kalkıp çocuğu bizzat kendisi boğar, ve orada bulunanlara şunları söyler:

“Malûmdur ki Kalenderoğlu ve Kara Sait gibi eşkiya, anasından at ve mızrak ile doğmadı. Hep böyle çocuk idiler. Sonra büyüyüp âlemi fesâda verdiler ve binlerce kişiyi öldürüp soydular (...). Bu oğlan bunlarla gezdiğinden önce bunların huylarına göre terbiye görmüştür. Büyüyünce bu fesâdın tadı damağından gitmez. Bin terbiye alsa düzelmeyecek, sonunda bu da bir belâ olacaktır. Fesâdın kökünü kesmek bunlardan hiç birine acımayıp hepsini yok etmekle mümkündür” (20).

Sayın Hikmet İlaydın'ın isabetle ileri sürdüğü gibi iki olay arasındaki benzerlik ve Kuyucu Murat Paşa'nın Sadi'deki formülleri kullanması, Osmanlı devlet adamları üzerinde Sadi'deki terbiye görüşlerinin etkide bulunduğunu göstermektedir (21).

(19) *Gülîstan*, s. 26-30.

(20) Hikmet İlaydın zikrediyor: *Gülîstan*, Notlar ve Açıklamalar, s. 318.

(21) Aynı yerde.

Sadi, çocukların “takva”, “bilgi” ve “hüner” sahibi olarak yetiştirilmelerini tavsiye eder. Onun hünerden anladığı “sanat”tır, her yerde, her zaman işe yarayacak bir altın bileziktir. Eskicinin bile elinde sanatı olduğundan nereye giderse gitsin zahmet çekmez, fakat hüneri olmayan hükümdar ülkesi dışında aç kalır⁽²²⁾. Bilgili insan da altın gibidir, her yerde değeri bilinir⁽²³⁾.

Nihayet Sadi'nin çocuk eğitiminde uygulanacak metot ve öğretmenin davranışları konusunda da fikirleri vardır: Çocuk kötü bir öğretmene verilmemelidir⁽²⁴⁾. Sadi'nin kötü öğretmenden, sözleri ve davranışları birbirini tutmayan öğretmeni kastettiğini sanıyoruz. Okula yeni başlayan çocuğun gözünü korkutmamak için öğretmenin onu “aferin!”, ““ne güzel!” gibi sözlerle okşaması gerekir⁽²⁵⁾. Fakat çocuk okula ve öğretmene alıştıktan sonra ona karşı fazla yumuşak davranmak doğru değildir, çünkü nazlı yetiştirilen çocuk büyüyünce sıkıntı çekeceği gibi disiplin altına alınmayan çocuk da terbiye edilemez: Sadi'ye göre, öğretmenin cevrine tahammül ve ona mutlak saygı iyi bir terbiye için şarttır. Bugün öğretmenden tokat yemeyen çocuk yarın “felek”ten tokat yiyecektir⁽²⁶⁾. Bu nedenle, “*öğretmem cefası babanın şefkatinden daha iyidir*”⁽²⁷⁾. Hattâ, hükümdar çocuklarının halk çocuklarından daha iyi yetişmeleri için öğretmen onlara daha çok dayak atmalıdır!⁽²⁸⁾.

İyi bir öğretmenin elinde ve disiplin altında bulunan çocukların hepsi aynı ölçüde bilgili yetişmeyebilir. Sadi bu durumu “kabiliyetlerdeki farklılık” ile izah etmektedir⁽²⁹⁾. Ancak hemen belirtelim ki, kabiliyetlerin farklılığı nedeniyle farklı eğitim verme gereği gibi modern bir görüş onda yoktur.

III. HÜKÜMDARIN DAVRANIŞLARI VE DEVLET İDARESİ KONUSUNDAKİ EĞİTİMSEL GÖRÜŞLERİ

Sadi'nin eserleri, hükümdarın davranışları, siyaset, askerlik, ve devlet idaresi konularında da birçok görüşler ve öğütler ihtiva eder. Örneğin, *Gülistan*'ın en uzun bölümü “Padişahların tabiatı”, *Bostan*'ın da yine en uzun bölümü “Adâlet ve Hükümdarlık” başlığını taşır. Bu nedenle Sadi-

(22) *Gülistan*, s. 155.

(23) *Gülistan*, s. 154.

(24) *Bostan*, s. 274.

(25) Aynı yerde.

(26) Aynı yerde.

(27) *Gülistan*, s. 222.

(28) *Gülistan*, s. 220.

(29) *Gülistan*, s. 225.

nin eserlerini birer siyasî eğitim kitabı olarak da kabul etmek mümkündür. Nitekim, *Gülistan*'ın Avrupa'da ilk lâtince çevirisini (1651) yapan Gentius⁽³⁰⁾, eserin bu özelliğini iyi anlamış olacak ki, çevirisine "*Rosarium Politicum...*", yani "*Siyasî Gült Bahçesi...*" başlığını koymuştur.

Sadi'nin siyasî nitelikteki fikirlerini iki gruba ayırabiliriz: İktidarın menşei konusundaki fikirleri; hükümdarın nasıl davranması gerektiği konusundaki fikirleri.

a) İktidarın menşei :

Sadi'nin bu hususta en ilginç ve orijinal tarafı iktidarın kaynağını *halk*'a dayandırmasıdır. O halkı köke, hükümdarı ağaca benzetir. Böylece saltanatın "sığınağı ve dayanağı" halk olmakta, hükümdar da "halkın sayesinde taç taşımaktadır"⁽³¹⁾. Fakat maalesef Sadi bu görüşlerini daha fazla derinleştirip sistemleştirmemiştir. Öte yandan Sadi iktidarı halka dayandırmakla beraber, iktidarı kullanacak hükümdarın seçiminde halka herhangi bir yetki tanımaz: Şu veya bu kimsenin hükümdar olması, veya hükümdarın irsen tayini *kader*'e ve Tanrının isteğine bağlıdır. Öyle ki, "Tanrı iyiliğe lâyık gördüğü bir kavme düşünceli ve âdil hükümdar verir; âlemi viran etmek istediği zaman saltanatı bir zalimin pençesine teslim eder".⁽³²⁾ Şu var ki, "halkın kalbini sıkan bir hükümdarın aleyhinde konuşmak caizdir"⁽³³⁾. Onun bu sözüyle kötü bir idareye karşı isyan hakkı tanıdığını savunmak olanaklıdır.

b) Hükümdarın davranışları :

Sadi, mizaç itibarıyla hükümdarlar için övgü yazıları yazmaya istekli olmadığını belirtir⁽³⁴⁾. Zaten o, saltanat ve devlet bekçiliğini bir "belâ" gibi görür⁽³⁵⁾, ve huzur içinde bulunan bir fakirin sultandan daha mesut olduğuna inanır. Bu nedenle onda eski Doğu şairlerinde pek sık rastladığımız hükümdarı öven şiirler azdır: o daha çok hükümdarın davranışları konusunda öğütler vermiştir. Sadi, "padişahlara öğüt vermek, can korkusu ve para umudu taşımayan kişiye mahsustur" der⁽³⁶⁾, ve padişahın hiç bir şey beklemediğini söyleyerek siyasî öğütler vermekte kendini yetkili bulur.

Hükümdarın davranışları konusunda Sadi'nin verdiği öğütler, onun şu felsefî görüşüne dayanır: Dünyada "Tanrının saltanatından başka"

⁽³⁰⁾ *Ancyclopédie de L'Islam*, "Sadi" maddesi.

⁽³¹⁾ *Bostan*, s. 20-21.

⁽³²⁾ *Bostan*, s. 54.

⁽³³⁾ *Bostan*, s. 266.

⁽³⁴⁾ *Bostan*, s. 12.

⁽³⁵⁾ *Bostan*, s. 58, 244.

⁽³⁶⁾ *Gülistan*, s. 289.

hiç bir şey baki değildir (37): her şey gibi hükümdarlık da gelir geçer, *fakat iyi bir ad bırakan* hükümdar ebediyen unutulmaz: öyleyse hükümdar iyi bir ad bırakmaya çalışmalı, bunun için de “âdil”, “cömert” ve “dindar” olmalıdır.

Sadi'ye göre bu vasıfları taşıyan hükümdar keyfî bir davranışta bulunamaz. Meselâ suçluları cezalandırmakta fetva ve kendi vicdanı ile bağlıdır. O, kendi rahatını değil, halkın ve yoksulların rahatını düşünür, devletini bir *refah devleti* haline getirir. Halktan vergiyi bu amaçla alır ve hazineyi katiben kendi taç ve tahti, zevki için harcamaz (38). Sadi, hükümdarı çobana, halkı sürüye benzetir: gerçi bu teşbih, siyâsî bilimler literatüründe halkı sürü telâkki eden mutlak idarelerin sembolü anlamına gelirse de, onun hükümdara verdiği rol meydandadır (39); bu ulvî bir roldür, halkın en geniş anlamda koruyuculuğu rolüdür. Nitekim Sadi bir yerde “Padişah yok-sulun koruyucusudur: koyun çoban için değildir, belki çoban onun hizmeti içindir” der (40). Başka bir yerde de, hükümdara şöyle hitap ettiğini görürüz: “Halkı bir hardal tanesi kadar incitme. Çünkü sultan çobandır, halk sürüdür. Oysa, halka eziyet veren padişah çoban değil, kurttur; illallah onun elinden!” (41). Sadi, Sultan Abaka'yı da, kendisinden bir öğüt istemesi üzerine çobana benzetmiş, ve “ancak tebasının rahatını gözeten bir hükümdarın vergi alması meşrudur” demiştir (42).

Âdil bir hükümdar, ona göre devlet memurlarını ve idarecileri ahlâklı ve akıllı kimselerden seçer. Gerçi istikrarı ve güvenliği olmadığından devlet işlerinde görev almak bu nitelikteki insanların kârı değildir ama hükümdar yine de ancak böyle kimselere görev vermelidir, çünkü “hükümdarlar akıllıların öğütlerine, akıllıların hükümdarlara yaklaşımlarından daha çok muhtaçtırlar” (43). Sadi, halka kötü muamele eden idarecilere ve hırsız vergi memurlarına hükümdarın acımamasını, onları şiddetle cezalandırmasını ister. Bundan başka, hükümdarı dalkavukların kötülüklerine karşı uyarır: “Çıkrığının ardında ihtiyar kadın lânet ederken meclisin baş köşesinden gelen aferinlerin sultan için değeri olamaz” (44). Sadi bu sözüyle, hükümdarın geniş halk kitlelerinin güvenini kazanması gerektiğini anlatmaktadır.

Nihayet Sadi'nin hükümdara izleyeceği dış politika konusunda da

(37) *Bostan*, s. 47.

(38) *Bostan*, s. 39.

(39) Hikmet İlaydın, *Bostan*, Notlar ve Açıklamalar, s. 364.

(40) *Gülistan*, s. 66.

(41) *Bostan*, s. 55.

(42) Ch. Defréremery zikrediyor: *Gulistan ou le Parterre de Roses*, Paris, 1858, Préface, s. 24.

(43) *Gülistan*, s. 250.

(44) *Bostan*, s. 79.

öğütler verdiğini görüyoruz: bu “barışçı” bir politika olacaktır. Hükümdar güçlü bir ordu beslemeli, fakat düşmanından kuvvetli bile olsa ilk saldırıan kendisi olmamalıdır. Hattâ, savaş sırasında bile hükümdar gizliden gizliye bir anlaşma yolu arayarak kan dökülmesini durdurmaya çalışmalı (45), düşmana üstün gelince de onu bağışlamalı, esirlere iyi muamele etmeli, zaptedilen ülke halkını eski durumundan daha iyi yaşatmalıdır. Yalnız Sadi, “düşmanın ülkesini savaşıarak, kuşatarak aldığı zaman orasını memleketin zıندانında bulunanlara (siyasî mahkûmlara) teslim et çünkü mahpuslar bir kere dişlerini kana bulaştırdılar mı zalimin kanını ta boğazından emerler” (46) demekle bütün bu insanî öğütlerinin yanında hükümdara makyavelik bir öğüt vermekten de kendini alamaz.

SONUÇ VE ELEŞTİRİ

Sadi, ferdin genel davranışları, çocuk eğitimi ve devlet yönetimi ile ilgili birtakım ilginç görüşler ileri sürmüştür. Fakat, görüşlerini sistemleştirmede, daha doğrusu, başka alanlarda olduğu gibi, terbiye alanında da bir sistem kurmadığı için (47), sık sık çelişkilere düşmekten de kurtulamamıştır.

Onun ferdin genel davranışları konusundaki görüşlerinin İran’da olduğu gibi bizde de yaşama ve görgü kuralları olarak yüzyıllarca benimsendiğini söyleyebiliriz. Çocuk terbiyesi ile ilgili görüşleri de bizde derin ve sürekli izler bırakmıştır denebilir. Örneğin, bir terbiye vasıtası olarak dayanın eski eğitim sistemimizde çok revaç bulmasında, dayakta adetâ terbiye edici bir özellik gören Sadi’nin şüphesiz payı vardır. Terbiyenin irsiyetle çok sıkı ilişkisi bulunduğu şeklindeki iddiası ise eskiden devlet adamlarımızı bile etkilemiştir. Oysa bugün, irsiyetin yanında çevrenin de terbiyede sanıldığından fazla rolü olduğu bilinmektedir. Nihayet, devlet yönetimi konusunda, bazen makyavelik görüşler savunmakla beraber, Sadi genellikle “âdil” bir idare için gerekli öğütler vermiş, devletin ancak bilgi ile, adâletle yönetilmesini, hükümdarın gücünü halka sağlayacağı refahtan almasını tavsiye etmiştir.

(45) *Bostan*, s. 94.

(46) *Bostan*, s. 95.

(47) Sadi’nin sistemsizliğini özellikle çağdaş İranlı düşünürlerden Ali Deştî eleştirmektedir. Bakınız: Ali Deştî, *Kalem-rev-i Sadi* (Sadi’nin etki ülkesi), Tahran 1338 (1960), s. 243-302 (ilgili bölümleri bana Sayın Hikmet İlaydın tercüme etmiştir). Yine İranlı düşünür Ahmet Kesrevî de Sadi’nin nesiller üzerinde zararlı etkileri olduğunu iddia etmektedir. Bakınız, Hikmet İlaydın, *Gülistan*, Önsöz, s. IX.

LES IDEES EDUCATIVES DE SADI (RESUME)

Il est inutile de faire remarquer que la littérature, sous ses diverses formes, exerce une forte influence sur les principes éducatifs d'une époque. D'où l'intérêt des historiens de l'éducation pour les écrivains et poètes en général, et tout particulièrement pour ceux qui se sont intéressés à l'éducation. Sadi est l'un des plus importants d'entre ces derniers. Mais ce poète iranien du XIIIe siècle, a, pour l'historien turc, une importance particulière, car, son *Gulistan* et son *Bostan* avaient été adoptés dans les écoles turques comme textes servant à l'enseignement du persan. Et ces oeuvres ont joué ce rôle très longtemps. On peut donc en conclure que son influence fut grande sur le système de l'enseignement ottoman. Dans notre petit travail nous soulignons parfois les traces qu'il y a laissées, mais nous analysons surtout en elles-mêmes les idées pédagogiques et éducatives du poète.

Ces idées peuvent être réparties en trois catégories: les unes ayant trait à la conduite de l'homme en société, d'autres concernant l'éducation des enfants, et les autres se rapportant à la bonne administration de l'Etat.

Dans la première catégorie nous trouvons des principes destinés à rendre l'homme plus heureux dans sa vie quotidienne et dans l'au-delà: ainsi, il doit, en toute chose, garder la mesure: parlant et se taisant à propos, etc. L'homme doit aimer son prochain, se contenter de peu, dompter ses passions, et agir conformément aux lois de la morale.

Dans la seconde catégorie, Sadi traite de l'éducation de l'enfant. Celui-ci doit être confié à un maître autoritaire, qui, le cas échéant, a recours à la bastonnade. De même que le rameau, dit-il, n'est flexible que quand il est vert, de même, l'homme ne peut acquérir les bonnes habitudes que pendant son enfance. C'est à l'hérédité cependant, et non au milieu que Sadi attache le plus d'importance. Ainsi, il prétend que les capacités intellectuelles et morales de l'enfant sont presque toujours immuables, et qu'une bonne éducation ne peut guère les changer. Notons aussi que l'apprentissage d'un métier manuel tient une place importante dans la pédagogie de Sadi.

Dans la troisième catégorie nous trouvons des conseils que Sadi donne au souverain pour la bonne administration de l'Etat: ici, il est éducateur politique. Exceptés quelques uns qui sont d'une moralité douteuse, ces conseils sont en général parfaitement honnêtes. Il est convaincu que l'histoire flétrit toujours la mémoire des souverains impitoyables et injustes, tandis que la mémoire de ceux qui ont gouverné selon la justice est toujours honorée: le souverain doit donc faire régner la justice, et chercher à assurer le bonheur de ses sujets.